

WPROWADZENIE

Niniejsze zalecenia powstały na podstawie wyników badań ankietowych oraz działań interwencyjnych prowadzonych od września 2014 r. w ramach projektu „Dyskryminacja dzieci niewierzących i nieuczestniczących w lekcjach religii” (Równość w szkole) realizowanego w ramach programu „Obywatele dla demokracji”, finansowanego ze środków Funduszy EOG. Rekomendacje wynikają również z działań interwencyjnych prowadzonych przez pomysłodawcę i realizatora projektu, Fundację Wolność od Religii, na długo przed uruchomieniem projektu.

Publikujemy zalecenia dla szkół, jednocześnie informując władze samorządowe jako organy prowadzące szkoły publiczne oraz kuratoria oświaty jako instytucje sprawujące nadzór pedagogiczny.

Przedstawiamy rekomendacje wraz z uzasadnieniem oraz przykładami dobrych praktyk. Aby ułatwić czytelnikowi korzystanie z dokumentu, najważniejsze zalecenia zostały zaznaczone za pomocą wytłuszczonego druku. Przykłady dobrych praktyk zostały zaznaczone poprzez podkreślenie tekstu.

1. SZKOŁA PRZYJAZNA WSZYSTKIM UCZNIOM

Szkoła przyjazna wszystkim uczniom to placówka, która odpowiadając na potrzeby rodziców z licznej grupy wyznaniowej, związane z ich konstytucyjnym prawem do wychowania dzieci zgodnie z własnym światopoglądem, nie indoktrynuje, nie dyskryminuje i nie krzywdzi w żaden inny sposób rodziców i dzieci z grup mniejszościowych. Wymaga to świadomości, że polskie społeczeństwo jest bardziej różnorodne niż może się to wydawać, szacunku dla odmiennych przekonań oraz rezygnacji z wymuszania jedności światopoglądowej (patrz punkty: „wychowanie i wartości”, „współistnienie zamiast konfliktu”). Szkoła przyjazna wszystkim uczniom musi mieć odpowiednio zorganizowaną działalność (patrz punkty: „organizacja pracy szkoły” oraz „lekcje etyki i religii w planie lekcji”), w tym równoważne zasady i praktyki dotyczące nauki etyki i religii oraz odpowiednio wypracowane relacje z rodzicami (patrz punkty: „informacja i komunikacja rodzicami” oraz „współistnienie zamiast konfliktu”). Szkoła przyjazna wszystkim uczniom posiada odpowiednio wykwalifikowaną, wrażliwą na sytuację mniejszości, wolną od praktyk indoktrynacji i dyskryminacji kadrę, która reaguje na wszelkie przypadki przemocy, łamania praw uczniów i rodziców, w tym na dyskryminację i przemoc rówieśniczą (patrz punkty: „wychowanie i wartości”, „współistnienie zamiast konfliktu”).

2. ORGANIZACJA PRACY SZKOŁY

Istotnym czynnikiem wpływającym na funkcjonowanie mniejszości w szkole jest organizacja pracy instytucji. Możliwe i w pełni zalecane jest takie przygotowanie planu lekcji oraz kalendarza szkolnego, które umożliwi zainteresowanym uczestniczenie w lekcjach religii, rekolekcjach, uroczystościach, a jednocześnie nie powoduje dolegliwości dla mniejszości bezwyznaniowej i mniejszości wyznaniowych. Lekcje etyki i religii jako zajęcia dodatkowe i nieobowiązkowe powinny odbywać się wyłącznie na pierwszej lub ostatniej godzinie (patrz punkt „lekcje etyki i religii w planie lekcji”).

Organizacja rekolekcji powinna minimalizować ilość odwołanych lekcji. Jest to korzystne dla całej społeczności szkolnej, ponieważ pozwala korzystać efektywnie z czasu przeznaczonego na naukę szkolną a jednocześnie umożliwia uczniom i rodzicom mniejszościowym uniknąć niewygód związanych z przebiegającymi wydarzeniami. Rodzicom młodszych uczniów oszczędza to również kłopotu organizowania opieki dla dzieci w czasie, kiedy odwołane są zajęcia szkolne. **Zalecamy planowanie rekolekcji po zajęciach szkolnych. Jeśli rekolekcje miałyby się wiązać z utratą lekcji, analogicznie do lekcji religii powinny być organizowane wyłącznie na początku lub końcu dnia szkolnego po to, żeby umożliwić niezainteresowanym późniejsze przyście lub wcześniejsze wyjście ze szkoły oraz zminimalizować utratę godzin dydaktycznych.**

Rekomendujemy całkowitą rezygnację z wprowadzania elementów religijnych na uroczystościach szkolnych oraz nieorganizowanie przez szkoły wyjść i wyjazdów o charakterze religijnym, gdyż powoduje to zawsze dyskomfort grup mniejszościowych. Artykuł 53. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, iż nikt nie może być zmuszany do uczestnictwa ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych. Zainicjowanie modlitwy podczas szkolnej uroczystości jest naruszeniem tej zasady. Organizacją uroczystości religijnych mogą się z powodzeniem zajmować związki wyznaniowe. Zalecamy również, by nie wprowadzać w czasie lekcji przygotowań do uroczystości religijnych (pierwsza komunია, jasełka itp.). Powinny się one odbywać po lekcjach, najlepiej w siedzibie związku wyznaniowego.

Należy pamiętać, że nie tylko uczniowie, ale również nauczyciele z grup mniejszościowych narażeni są na zjawiska o charakterze dyskryminacji i przymusu. **Zalecamy, by opiekę podczas rekolekcji czy innych uroczystości o charakterze religijnym sprawowali wyłącznie katecheci.** W przeciwnym razie naruszany może być artykuł 53 Konstytucji.

3. LEKCJE ETYKI I RELIGII W PLANIE LEKCJI

Lekcje etyki i religii jako zajęcia dodatkowe i nieobowiązkowe należy umieszczać na pierwszej lub ostatniej godzinie, powinno to stanowić jeden z priorytetów w procesie układania planu lekcji. Umieszczenie lekcji etyki i religii na pierwszej lub ostatniej godzinie pozwoli uniknąć niepotrzebnych

„okienek”, problemów z organizacją opieki lub brakiem opieki dla uczniów nieuczęszczających na katechezę, a także ich stygmatyzowania. Takie rozmieszczenie zajęć dodatkowych pozwoli szkole i uczniom uniknąć również ewentualnego kłopotu związanego z rezygnacją lub zgłoszeniem chęci uczestnictwa w zajęciach dodatkowych w trakcie roku szkolnego. Uczestnictwo w lekcjach etyki i religii jest prawem ucznia, ale nie jego obowiązkiem, w każdej chwili można więc spodziewać się wniosków o zapisanie lub wypisanie z zajęć, obowiązkiem zaś szkoły jest zrealizowanie woli rodziców lub pełnoletnich uczniów.

Całkowicie równe traktowanie obydwu przedmiotów w planie lekcji jest niezbędnym warunkiem, by nie dochodziło do sytuacji o znamionach dyskryminacji. Jeśli z założenia wpisywane są w plan lekcje religii, to powinny być również wpisane lekcje etyki, każde inne rozwiązanie faworyzuje jeden przedmiot względem drugiego. Nawet jeśli w momencie układania planu lekcji nie ma zgłoszeń chętnych na lekcje etyki, co może być naturalne wobec wciąż niskiej świadomości społecznej w tym temacie, należy przewidzieć w planie miejsce na takie zajęcia. Podobnie należy unikać dyskryminującej praktyki, w której jeden z przedmiotów jest w dogodnych dla uczniów godzinach, drugi natomiast organizowany jest bardzo wcześnie rano lub wyjątkowo późnym popołudniem. Nie powinno być również tak, że uczniowie uczęszczający na katechezę mają te zajęcia bezpośrednio po innych lekcjach, natomiast na etykę trzeba czekać.

Z uwagi na dużą ilość godzin lekcyjnych w tygodniu oraz obciążenie uczniów realizacją programów nauczania zalecamy wariant, w którym realizowana jest jedna godzina etyki i jedna godzina religii w tygodniu. Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania lekcji religii zakłada możliwość zmniejszenia liczby godzin z dwóch tygodniowo do jednej w wyniku decyzji dyrektora, w przypadku lekcji religii wymagane jest uzgodnienie tegoż z biskupem.

4. KOMPETENCJE NAUCZYCIELA ETYKI

Zalecamy przyjęcie zasady, że nauczycielem etyki może być jedynie absolwent studiów filozoficznych, w ostateczności absolwent podyplomowych studiów z filozofii lub etyki.

Nauczycielem etyki nie może być osoba posiadająca ważne skierowanie przez właściwych biskupów lub zwierzchników kościołów do nauczania określonej religii ani osoby duchowne należące do jakiegokolwiek ze związków wyznaniowych. Zgodnie z wymogami podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego, nauczyciel etyki nie może być osobą zobowiązaną do przekazywania norm moralnych tylko jednej religii, ale powinien kształtować refleksyjną postawę wobec wartości etycznych i przygotowywać uczniów do rozpoznawania wartości, niezależnie od religijnych przekonań w tym względzie. Z powyższych przyczyn zalecamy również, by nie powierzać katechetom funkcji wychowawcy klasy.

5. INFORMACJA I KOMUNIKACJA Z RODZICAMI

Prawo do informacji jest jednym z fundamentów demokracji. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w art. 61. przyznaje obywatelom prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej. Ministerstwo Edukacji Narodowej zwraca uwagę na zapisane w Europejskiej Karcie Praw i Obowiązków Rodziców prawo rodziców do uzyskania wszelkich informacji na temat instytucji oświaty, które dotyczą ich dzieci. Rzetelne i szerokie informowanie rodziców o wszystkich istotnych aspektach edukacji dzieci wpływa pozytywnie na relacje rodziców z nauczycielami, wychowawcami i dyrektorami, a także znacząco pozytywnie wpływa na wizerunek szkoły na zewnątrz.

Zalecamy, by dyrektorzy szkół zobligowali wychowawców i nauczycieli do posiadania pełnej i aktualnej wiedzy dotyczącej organizowania lekcji etyki i religii oraz przekazywania całości tej wiedzy rodzicom w ramach wypracowanych i ujednoczonych dla całej szkoły procedur. Przekazywanie wiedzy na temat organizacji lekcji etyki i religii jest szczególnie istotne, gdyż znaczna część społeczeństwa nie posiada wciąż informacji z tej dziedziny. Rodzice powinni uzyskiwać również pełną wiedzę w tej kwestii w momencie zapisywania dziecka do szkoły. Największy, wciąż aktualizowany zbiór informacji (w tym również materiały dla nauczycieli) na temat lekcji etyki oraz przepisów dotyczących lekcji etyki i religii można znaleźć na portalu internetowym „Etyka w szkole”. Komplet podstawowych informacji można również znaleźć na stronie projektu „Równość w szkole”. Na obydwu wymienionych portalach można również znaleźć wzory oświadczenia potrzebnego, jeśli rodzice lub pełnoletni uczniowie chcą zapisać się na lekcje etyki lub religii, lub obydwu przedmiotów. Najlepiej jeśli rodzice i uczniowie mogą wyrazić swoją wolę w tej kwestii pod koniec roku szkolnego, by szkoła miała czas na odpowiednie zorganizowanie nauki w nowym roku.

Należy również przekazywać rodzicom rzetelną wiedzę o charakterze lekcji etyki, gdyż nie jest ona przedmiotem, który można prosto zestawzić z katechezą na zasadzie przeciwieństw. Katecheza i lekcja etyki to dwa całkowicie różne typy przedmiotów szkolnych, które najsilniej łączy fakt, że wprowadzone zostały do szkoły w jednym rozporządzeniu ministra. Katecheza jest wykładnią przekonań danej religii. Etyka w szkole podstawowej to zajęcia o charakterze wychowawczym, natomiast w gimnazjum i liceum właściwy charakter tego przedmiotu określa fakt, iż etyka jest dziedziną wiedzy, działem filozofii, refleksją nad moralnością. Moralność, na którą składają się nasze przekonania i nasze zachowania dotyczy wszystkich ludzi: religijnych i niereligijnych, jest ona przedmiotem badań nauki zwanej etyką.

Profesjonalnie prowadzone lekcje etyki będą wolne od jakiegokolwiek indoktrynacji, a jednocześnie będą wyposażać uczniów w cenne kompetencje (ze sztuką uczciwej dyskusji i myśleniem krytycznym na czele), o które polski system edukacji dba w niewystarczającym stopniu. Co więcej, nie ma w polskim szkolnictwie funduszy przewidzianych na lekcje filozofii, tymczasem na lekcje etyki fundusze są zapewnione. Zebranie siedmiu chętnych uczniów daje szkole całkowitą gwarancję finansowania lekcji, w mniejszych grupach jest to również osiągalne. Przykładowo władze samorządowe w Lublinie niejednokrotnie publicznie

deklarowały, że każda szkoła, która zgłosi chęć uruchomienia lekcji etyki, dostanie na to fundusze. Badania pokazują, że jeżeli zajęcia z etyki zostają zorganizowane, to uczęszcza na nie więcej uczniów, niż pierwotnie wyraziło taki zamiar.

Przykładem dobrej praktyki jest opisana w prasie zmiana w polityce informacyjnej jednej z poznańskich szkół: „Wcześniej w mojej szkole etyki nie było - opowiada Marek Kmiecik, dyrektor szkoły. - Postanowiłem, że najpierw sprawdzę, ile osób chciałoby takie lekcje. Powstała broszura, którą dostali wszyscy rodzice. Czytam w niej: <<Etyka, wbrew temu co się powszechnie na ten temat uważa, nie jest jedynie świeckim odpowiednikiem religii w szkołach, ale przede wszystkim jedną z dyscyplin filozoficznych. Uczy krytycznego, logicznego myślenia, twórczego i spontanicznego reagowania na nowe sytuacje i zagrożenia. (...) Zajęcia nastawione są na wszechstronny osobowy rozwój uczniów. (...) Nie ma potrzeby dokonywania wyboru pomiędzy religią a etyką. Uczniowie mogą uczęszczać na obydwa przedmioty jednocześnie" (...) W szkole mam 484 uczniów. 184 wyraziło chęć uczestniczenia w lekcjach. Wciąż dopisują się kolejni - mówi Kmiecik. - Zainteresowanie przeszło moje oczekiwania. Ale okazało się też, jak ogromna niewiedza panuje w tym temacie wśród rodziców”¹. Do przygotowanej ulotki informacyjnej dołączona była deklaracja dla rodziców, którą można było przekazać dyrekcji szkoły za pośrednictwem wychowawcy. Zdecydowanie odradzamy wymaganie od rodziców, by musieli przychodzić w tej sprawie osobiście do sekretariatu szkoły. Jest to praktyka, którą rodzice odbierają jako nieprzyjazną i na którą składają skargi.

Należy pamiętać, że w przypadku lekcji etyki i religii zbierane są dane wrażliwe. Polscy obywatele mają konstytucyjnie zagwarantowane prawo do nieujawniania światopoglądu.

W szczególności rekomendujemy, by każdego rodzica poinformować, że:

- a) **Lekcje etyki i religii są nieobowiązkowymi zajęciami, na które można zapisać się w każdej chwili za pomocą pisemnego oświadczenia. Jednocześnie szkoła nie ma prawa żądać od rodziców lub pełnoletnich uczniów oświadczenia o nieuczęszczaniu na lekcje religii, jeśli ci nie wyrażali wcześniej takiej woli.**
- b) **Wystarczy wola jednego rodzica lub pełnoletniego ucznia, by szkoła lub gmina miała obowiązek zorganizowania zajęć z etyki lub religii.**
- c) **Z zajęć dodatkowych można w każdej chwili zrezygnować.**
- d) **Można uczęszczać zarówno na lekcje etyki, jak i religii, w takim wypadku, jeśli uczeń otrzyma różne oceny końcowe kursów, na świadectwo wpisuje się lepszą ocenę.**
- e) **Lekcje etyki są całkowicie niezależną propozycją kursu o charakterze filozoficznym, dającą możliwość kształcenia cennych kompetencji (nie mają charakteru „antykatechezy”).**

¹ A. Lehmann, *Pani Etyka zdobyła szkołę. Jak się udało?* w: „Gazeta Wyborcza. Poznań”, 2014. 10. 20.

6. WYSTRÓJ WNĘTRZ SZKOLNYCH

Rekomendujemy brak symboliki religijnej lub równoprawne uwzględnienie różnych wyznań religijnych oraz światopoglądu bezwyznaniowego w wystroju korytarzy oraz sal lekcyjnych. W wielu szkołach występuje wystrój korytarzy o charakterze wyznaniowym, gazetki szkolne o treściach religijnych. Liczne symbole religijne oraz wizerunki związane z jednym wyznaniem sprawiają wrażenie, jakoby w danej placówce obowiązywał światopogląd religijny, co kłóci się z zasadą wolności religii i wyznania oraz powoduje poczucie dyskryminacji przedstawicieli mniejszości.

7. WYCHOWANIE I WARTOŚCI

Zalecamy, by program wychowawczy, prawo i praktyki szkoły starannie unikały faworyzowania religijnego (i jakiegokolwiek innego) światopoglądu. Wychowując, można się odwoływać do ogólnoludzkich wartości i wzorów, takich jak sprzeciw dla cierpienia i przemocy, bezinteresowna pomoc potrzebującym. Znamy przypadki zaleceń kuratorskich i ministerialnych przypominających szkołom, że ich statut nie może wymuszać wartości i praktyk religijnych na szkolnej społeczności, przypominających o obowiązku dostosowania prawa do Konstytucji. Niedopuszczalne są również jakiegokolwiek praktyki wychowawcze, które przedstawiałyby określoną religijność jako jedyny właściwy sposób życia i jedyny nośnik odpowiednich wartości, sugerując, że pozostający poza danym wyznaniem mają „gorszy” system wartości czy kulturę.

Rekomendujemy, by związana z wychowaniem sfera symboliczna szkoły, tj. wybór patrona, godła, hymnu, itp. były neutralne religijnie. Często praktyką polskiej szkoły jest wybieranie na szkolnego patrona osoby reprezentującej określony kult religijny (np. Jana Pawła II). Wiąże się to zwykle z określonym sposobem obchodzenia uroczystości, dolegliwym dla mniejszości wyznaniowych i mniejszości bezwyznaniowej, zagraża przestrzeganiu artykułu 53. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz wywołuje negatywne zjawiska opisane w p. 6. niniejszych zaleceń.

Przykładem dobrej praktyki może być „Konstytucja ucznia” Szkoły Podstawowej nr 52 w Częstochowie. Dokument ów w swej preambule nawiązuje do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zaznaczając, że jest ustanowiony w społeczności szkolnej zarówno przez wierzących w Boga jako źródło wartości, jak i niepodzielających tej wiary. Rozdział IV dokumentu poświęcony jest wolności religii i przekonań, podkreśla się w nim, że szkoła gwarantuje uczniom równe traktowanie niezależnie od wyznawanej religii i światopoglądu, prawo do ujawniania lub nieujawniania swojego światopoglądu, wolność sumienia oraz prawo do lekcji etyki i religii (zaznaczając jednocześnie dobrowolny charakter tych przedmiotów).

8. WSPÓŁISTNIENIE ZAMIAST KONFLIKTU

Zalecamy przygotowanie dyrekcji i kadry (najlepiej w postaci szkoleń tematycznych) do pracy w warunkach różnorodności społecznej i potencjalnego występowania konfliktów. Rekomendujemy wprowadzenie do programu godzin wychowawczych tematyki antydyskryminacyjnej, stałe monitorowanie, czy nie dochodzi do przemocy na tle światopoglądowym oraz stanowcze reagowanie na wszelkie tego typu zdarzenia.

Pluralizm wartości jest jednym z filarów demokracji. Nie chodzi rzecz jasna o szacunek dla dowolnych poglądów, nie zasługują na szacunek poglądy nawołujące do przemocy, nienawiści czy odbierające godność innym. Zdarzają się nieporozumienia wokół zapisu o respektowaniu wartości chrześcijańskich w ustawie o systemie oświaty, respektowanie nie oznacza bowiem specjalnego „promowania” tych wartości, ani tym bardziej łamania wolności sumienia mniejszości wyznaniowych i bezwyznaniowych. **Zalecamy, by dyrektorzy szkół czuwali na co dzień nad kompetencjami kadry w zakresie równego traktowania uczniów bez względu na światopogląd. Szczególnie trudnym tematem bywa kwestia wyboru zajęć z etyki i religii. Rekomendujemy, by dyrektorzy zobowiązali całą kadrę, a w szczególności wychowawców, katechetów i nauczycieli etyki, by wybór przedmiotu oraz codzienne funkcjonowanie uczniów na tych lekcjach były wolne od przymusu.**

Przykładem dobrej praktyki jest zwyczaj nauczycielki, wychowawczynie w jednej z lubelskich szkół podstawowych, która na pierwszym zebraniu z rodzicami przypomina, że żyjemy w różnorodnym społeczeństwie, dzieci same z siebie odbierają to zjawisko jako naturalne, podobnie jak fakt, że jedne uczęszczają na lekcje religii, a inne nie. Nauczycielka podkreśla, że to od postawy dorosłych w dużej mierze zależy, czy taka pokojowa koegzystencja przetrwa, czy zostanie zaburzona przez konflikty.

Autor: dr Tomasz Kalbarczyk

Ten utwór jest dostępny na [licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 Polska](https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/)

Rekomendacje dla szkół zostały opracowane w styczniu 2015 r. w ramach projektu „Dyskryminacja dzieci niewierzących i nieuczestniczących w lekcjach religii” (Równość w szkole) realizowanego w programie „Obywatele dla demokracji”, finansowanym ze środków Funduszy EOG.

Pomysł i realizacja projektu: Fundacja Wolność od Religii KRS 0000 403073 20-023 Lublin ul. Chopina 41 lok. 2.